

Het vertelspel ‘Wortelen in nieuwe aarde’

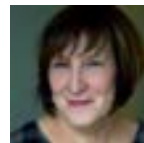
Een methodiek die veerkracht bevordert bij vluchtelingenkinderen in de klas

DOOR KAAT VAN ACKER, CLAIRE
WIEWAUTERS, MIEKE GROENINCK

Kaat Van Acker is bachelor in het sociaal werk, master in de psychologie en doctor in de sociale en culturele psychologie. Ze is ook opgeleid als experiëntieel psychotherapeut. Ze is verbonden als docent en praktijkonderzoeker aan de opleiding sociaal werk van Odisee hogeschool en werkt daarnaast ook als zelfstandig psychotherapeut in een groepspraktijk.

Claire Wiewauters is master in de pedagogische wetenschappen en opgeleid als psychodynamisch en systemisch psychotherapeut voor kinderen, jongeren en hun gezinnen. Ze is als lector verbonden aan de opleiding Gezinswetenschappen en als onderzoeker aan het Kenniscentrum Gezinswetenschappen. Ze publiceert en geeft vorming over de ontwikkeling van kinderen en jongeren en hun positie in gezin en samenleving. Focus hierbij is de stem en het actorschap van kinderen te faciliteren en te vergroten in de samenleving. Ze is hoofdontwikkelaar van de methodiek die in dit artikel besproken wordt.

Mieke Groeninck is master in geschiedenis, Europese studies en journalistiek en doctor in de sociale en culturele antropologie. Ze is als postdoctoraal onderzoeker verbonden aan de universiteit van Leiden en is ook deeltijds verbonden aan het Kenniscentrum Gezinswetenschappen van de Odisee hogeschool. Ze was hoofdonderzoeker op het veerkrachtonderzoek dat in dit artikel besproken wordt.

In 't kort

In de huidige klasrealiteit vragen leerkrachten zich af hoe ze divers-sensitief kunnen omgaan met leerlingen met verschillende socio-economische en culturele achtergronden. Een groep leerlingen die voor hen specifieke aandacht vraagt, zijn kinderen met een vluchtverleden. Het ontbreekt leerkrachten vaak aan de kennis over en expertise in hoe om te gaan met de verhalen en de kwetsbaarheden die kinderen met een vluchtverleden meebrengen naar de klas. Het vertelspel 'Wortelen in nieuwe aarde' is een methodiek die hierbij nuttig kan zijn. De methodiek werd ontwikkeld binnen een onderzoek naar veerkracht bij vluchtelinggezinnen. Op basis van het onderzoek krijg je een kader over wat veerkracht bij gezinnen op de vlucht kan betekenen. Je maakt kennis met het vertelspel en komt te weten hoe het spel zowel in individuele gesprekken als in de klas kan ingezet worden om veerkracht te bevorderen.

HET BELANG VAN DE KLAS- EN SCHOOLCONTEXTOOR KINDEREN MET EEN VLUCHTVERLEDEN

Voor leerlingen met een vluchtverleden is het klasgebeuren, de leerkracht en bij uitbreiding het schools klimaat van uitermate groot belang voor het herstel van veiligheid en vertrouwen en voor de integratie in onze samenleving (1). Kinderen leren de taal, doen positieve leerervaringen op, maken vrienden enz. Dit levert een bijdrage aan hun psychosociaal welbevinden op school en bij uitbreiding in de bredere samenleving. Hun welbevinden wordt in het bijzonder versterkt wanneer ze ervaren dat hun levensverhaal ertoe doet. Ze willen gezien en erkend worden in de eigen identiteit en de eigen geschiedenis. Kinderen vertelden ons: 'de andere kinderen beseffen helemaal niet wat we hebben meegemaakt', maar ook 'de meester is superlief, die

¹ In 2015 waren er 44 760 aanvragers van internationale bescherming tegenover 17 213 in 2014 en 18 710 in 2016 (11). Ongeveer een op de drie van alle verzoekers om internationale bescherming in België was minderjarig (14).

geeft dan extra uitleg en spreekt langzaam zodat ik goed kan volgen'. In dit artikel bieden we handvatten om de veerkracht van vluchtelingenkinderen te ondersteunen binnen het klasgebeuren.

GEZINNEN VOOR, TIJDENS EN NA DE VLUCHT: MAATSCHAPPELIJKE CONTEXT WAARIN ZE IN ONS LAND TERECHTKWAMEN

Sinds de vluchtelingencrisis van 2015 zijn vluchtelingen niet meer weg te denken uit het maatschappelijke debat en het politieke discours. De zogenaamde vluchtelingencrisis was in België echter in feite eerder een opvangcrisis dan een vluchtelingencrisis (5). Hoewel er een toename was wat betreft het aantal personen die internationale bescherming aanvroegen (= asielzoekers) tegenover vorige jaren¹, bleef het aantal vluchtelingen in België in internationaal perspectief gezien erg beperkt. De Belgische opvang- en onderwijsinstituten waren echter niet voldoende voorbereid en toegerust om dit numeriek groter aantal dan vorige jaren op te vangen. Daarom spreken we veeleer over een opvangcrisis dan over een vluchtelingencrisis.

Alle opvanginstituten, maar ook het onderwijs, werden voor de uitdaging gesteld om op korte termijn extra capaciteit vrij te maken. In sneltempo moesten vluchtelingencentra geopend worden. Daarbij werden gezinnen met kinderen al te vaak gehuisvest in gebouwen – oude kazernes bijvoorbeeld – die weinig geschikt zijn voor een leven als gezin. In het onderwijs verdrievoudigde na 2015 het aantal scholen waar ook vluchtelingenkinderen schoollopen (6). In de daaropvolgende jaren werden veel van de bijgecreëerde plaatsen in de opvang afgebouwd, maar sinds de zomer van 2019 wordt de capaciteit opnieuw uitgebreid. Het belang van kinderen in vluchtelingengezinnen en de continuïteit in hun onderwijsparticipatie blijft tot op vandaag dikwijls ondergeschikt aan de capaciteitslogica van het onthaalbeleid.

Onderzoeksproject 'Veerkracht ondersteunen bij vluchtelingengezinnen'

Veerkracht ondersteunen bij gezinnen en kinderen na de vlucht vormde de centrale vraag van een onderzoeksproject dat afgelopen twee jaren gevoerd werd vanuit het Kenniscentrum Gezinswetenschappen van Odisee hogeschool (2). Het onderzoek bestond uit een literatuurstudie, 33 exploratieve gesprekken met experts uit onderwijs en welzijn, 18 veldwerkbezoeken van goede praktijken, twee focusgroepen met hulpverleners uit onderwijs (zorgcoördinator(en), vervolgschoolcoach(es) en project- of beleidsmedewerkers van scholen) en welzijn en diepte-interviews met 17 vluchtelingengezinnen. Voor elk van de gezinnen interviewden we de ouders, de kinderen en een tot drie betrokken hulpverleners en/of leerkrachten. Doorheen het onderzoek ontwikkelden we een vertelspel als methodiek om met kinderen op een laagdrempelige en veerkrachtgerichte manier over hun ervaringen voor, tijdens en na de vlucht te praten (3, 4).

GEZINNEN VOOR, TIJDENS EN NA DE VLUCHT: VROEGE ONDERSTEUNING KAN EEN VERSCHIL MAKEN

Veel vluchtelingengezinnen dragen op het moment dat ze erkend worden een zware rugzak gevuld met bedreigende ervaringen van voor en tijdens de vlucht. Ook de eerste periode na aankomst is vaak gekleurd door de slopende verblijfsonzekerheid en moeilijke omstandigheden in grote opvangcentra. Bij sommige gezinnen zijn de geleden verliezen zo opgestapeld dat men kan spreken over *verlieskaravanen* (2). Verlies van taal en thuis of het gemis van familie kunnen zorgen voor een verlies van basisveiligheid en -vertrouwen. Dit zorgt er soms voor dat gezinsleden minder gaan functioneren, waardoor ook het aanleren van nieuwe vaardigheden in het gedrang komt. De verliezen versterken elkaar dan onderling.

Uit onderzoek blijkt dat vroege psychosociale ondersteuning een belangrijk verschil kan maken in het voorkomen van traumagerelateerde problematieken (7, 8). Gezinnen die vroege begeleiding kregen na de vlucht vertonen tien jaar later minder mentale stoornissen, betere ontwikkelingstrajecten, meer continuïteit in leertrajecten en een grotere gezinscohesie (9, 10). Om complexe problematieken te voorkomen, is naast traumaherstelzorg nood aan veerkrachtbevorderende begeleiding voor deze gezinnen, zowel voor de ouders als voor hun kinderen.

VEERKRACHT: WAAROVER GAAT HET?

Veerkracht is vandaag een populaire term, maar kent vele invullingen. Wanneer we in ons onderzoek aan hulpverleners en leerkrachten vroegen wat zij een veerkrachtig gezin en/of kind vinden, verwezen sommigen naar persoonskenmerken zoals zelfredzaamheid, strijdvaardigheid, een open houding en/of leergierigheid. Anderen verwezen naar het goed functioneren op een of meerdere domeinen zoals het goed presteren op school. Nog anderen zagen veerkracht als zich openstellen voor de hulpverlening en/of het klasgebeuren. Dergelijke invullingen van veerkracht vertellen ons iets over wat binnen deze samenleving van mensen verwacht wordt om *veerkrachtig* genoemd te worden (2). Ze weerspiegelen tot op zekere hoogte de verschillende benaderingen van veerkracht die gangbaar zijn binnen de menswetenschappen.

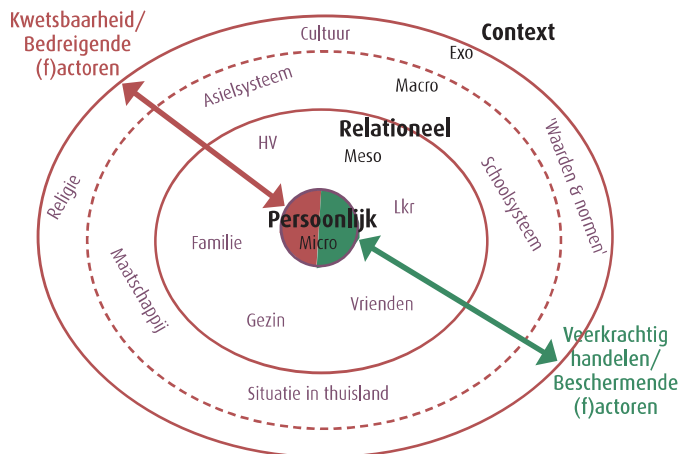
Binnen de menswetenschappen kan het onderzoek naar veerkracht opgedeeld worden in drie golven. In de eerste golf - vanaf het midden van de twintigste eeuw - werd veerkracht gezien als een persoonskenmerk dat ervoor zorgt dat sommige individuen ondanks oorlogssituaties, extreme armoede of andere moeilijke omstandigheden goed blijven functioneren. De tweede golf verplaatste het zwaartepunt van het individu naar (f)actoren die beschermend of bedreigend kunnen werken. Deze worden opgedeeld

in persoonsgebonden (microniveau), relationele (mesoniveau) en contextgebonden (macroniveau) (f)actoren. Veerkracht verwijst dan niet langer naar het bereiken van een goed niveau van functioneren, maar naar veerkrachtige processen van een individu in samenspel met anderen. In deze procesbenadering kan iemand veerkrachtig handelen in bepaalde domeinen en tegelijk kwetsbaar blijven in andere.

De derde golf van veerkrachtonderzoek pleit voor een divers-sensitieve invulling van veerkracht. Wat veerkrachtig is in de ene culturele context, kan anders zijn in een andere culturele context. De context bepaalt dus mee of iets een beschermende (f)actor en/of een bedreigende (f)actor is, maar ook wat we als goed functioneren of positieve aanpassing kunnen begrijpen (2).

VEERKRACHT (H)ERKENNEN BIJ VLUCHTELINGEGEZINNEN

In ons onderzoek bij vluchtelinggezinnen benadrukken we het divers-sensitieve en relationele karakter van veerkracht. Om veerkracht bij vluchtelinggezinnen te leren (h)erkennen, kozen wij ervoor om oog te hebben voor de veelheid aan manieren waarop veerkracht tot uiting komt in de dagelijkse acties en ervaringen van kinderen en de gezinnen waartoe ze behoren. Dat kan slechts wanneer we hen – voorbij onze eigen perspectieven

Figuur 1: Schematische voorstelling van gezinsveerkracht met persoonsgebonden, relationele en contextuele componenten, geïnspireerd door Walsh (12).

op veerkracht – proberen ontmoeten in wat ze zelf aangeven als krachtig.

We wilden in het gevoerde onderzoek vooral veerkracht leren herkennen en begrijpen. We merkten daarbij dat veerkracht persoonsgebonden componenten heeft (microniveau), maar in belangrijke mate mee beïnvloed wordt door de context waaruit vluchtelingen komen en waarin ze na de vlucht terecht komen (macroniveau) en door de relaties die

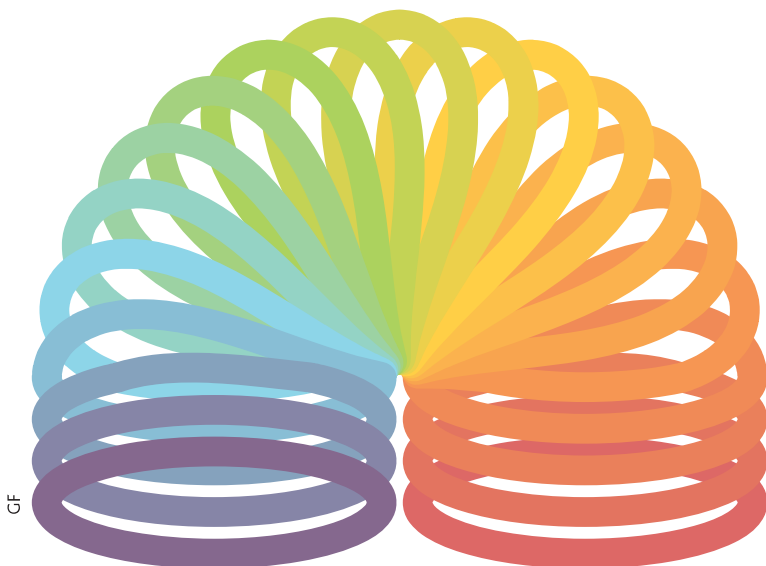
zich in deze nieuwe context vormen (mesoniveau) (zie figuur 1, p.39). Voor kinderen behoren de leerkrachten en klasgenoten op mesoniveau en het schoolsysteem op macroniveau tot de meest belangrijke (f)actoren. Daarbij benadrukken de dubbele pijlen in de figuur het relationele karakter van veerkrachtig handelen: veerkrachtig handelen vindt plaats in de relatie tussen het persoonsgebonden, relationele en contextgebonden niveau.

VEERKRACHTIGE HANDELINGEN EN HOUDINGEN

Veerkracht is dus niet zozeer een aspect dat een gezin heeft of niet heeft, los van de context waarin het zich bevindt. Veeleer kunnen we veerkracht vinden in handelingen en houdingen van gezinsleden binnen een relationele context. Bij deze conceptualisering van veerkracht lieten we ons inspireren door het concept *resilient moves* van Aranda en Hart (13). Zij omschrijven *resilient moves* als 'relationeel ingebedde praktijken (dingen die men zegt, denkt of doet)' die getuigen van een actief omgaan met de mogelijkheden die er zijn binnen een bepaalde context (13, p. 361).

Binnen ons onderzoek onderscheidden we negen specifieke veerkrachtige handelingen en houdingen van vluchtelingengezinnen:

- (1) hoop behouden
- (2) verzet, weerbaarheid en opkomen voor zichzelf
- (3) leefbaarheid creëren
- (4) opdoen en integreren van nieuwe kennis en ervaring
- (5) zwijgen of delen om te helen
- (6) zorgen voor elkaar in gezinsverband en als gezinsleden
- (7) netwerken
- (8) gebruikmaken van integrale hulp
- (9) twee werelden samenbrengen.

Wat deze concreet inhouden, kunnen we best illustreren aan de hand van enkele voorbeelden. Voor een uitgebreide bespreking van de negen veerkrachtige handelingen en houdingen verwijzen we graag naar het boek dat rapporteert over het onderzoek (2, H4). Er is in het boek ook een hoofdstuk gewijd aan kwetsbaarheid en bedreigende (f)actoren.

VEERKRACHT (H)ERKENNEN IN HET 'OPDOEN EN INTEGREREN VAN NIEUWE KENNIS EN ERVARING'

• Ontwikkelen van nieuwe talenten

Kinderen zijn volop in ontwikkeling. Wanneer die ontwikkeling niet al te zeer gehinderd wordt door trauma's, zien we doorheen de erg moeilijke en precaire situaties vaak een overgave aan het leven. Kinderen willen 'ergens goed in worden', want uitblinken is plaats veroveren. Dit kan zowel in hun vrije tijd als op school.

Zoon: Ik ben vandaag naar het zwembad gegaan, met school. Ik kan heel goed zwemmen. Ik ben de beste van de klas. Ik ben de snelste.

Interviewer: Zwom je vroeger ook al in Irak?

Zoon: Nee. Geen zwembad daar. Ik heb dat hier geleerd. Met assistent.

Interviewer: Amai!

Zoon: Ja ...

(Iraakse zoon, 10 jaar)

• Inzetten van talenten in de nieuwe situatie

Naast het ontwikkelen van nieuwe talenten is voor zowel ouders als kinderen het aanknopen bij vroegere talenten van het land van herkomst en het inzetten van deze talenten in de nieuwe situatie een wijze om veerkrachtige acties tentoon te spreiden. Ze zijn een herkenning van de eigen identiteit en de eigen geschiedenis.

Interviewer: Hoe is het contact met de school van jullie kinderen? Hebben jullie veel contact?

Vader: Ja, natuurlijk. Ik zal je zelfs meer zeggen, je zal verschieten maar het is de waarheid [lacht].

Onze zoon was op school en er was een papa van een andere Iraakse leerling, die de taal niet kende.

Zijn zoon was nieuw op school. De sociale diensten moesten iets weten van de papa. Mijn zoon is me

komen vertellen dat er een kleine Iraakse jongen was waarvan de papa geen Nederlands kende, die iemand

nodig had om te vertalen. Ik zei: 'oké'. De school heeft me gecontacteerd, ik ben daar gedurende twee

uur heen gegaan, om alles uit te leggen. En ze hadden gedacht dat ik daar geld ging voor vragen, maar

ik zei dat dat onmogelijk was. Ik ben ambassadeur van de menselijkheid. Ze hebben me toen chocolade

opgestuurd ter bedanking, en aan mijn zoon gezegd dat zijn vader super was. Maar ik heb gewoon mijn

plicht gedaan.

(Iraakse vader)

Het tolken verleent deze vader een gevoel van nuttigheid en waardigheid, dat afstraalt op zijn zoon. In deze citaten voelt men dat het verlangen om te tonen wat men goed kan, ook na de vlucht aanwezig blijft bij ouders en kinderen en een bron vormt van trots en zelfwaarde.

VEERKRACHT (H)ERKENNEN IN 'NETWERKEN'

Vluchtelingen gezinnen halen veel steun uit sociale relaties en uitgebreidere netwerken. Ouders en kinderen tonen veerkracht door voor elkaar te zorgen, maar gezinsleden gaan ook op zoek naar zorg buiten het eigen gezin.

• Verticale verbindingen aangaan

Kinderen uit vluchtelingen gezinnen bouwen vaak een vertrouwensrelatie op met een of meerdere invloedrijke volwassenen uit hun omgeving. Hier kunnen we spreken van verticale verbinding. Een dergelijke relatie met een volwassene uit de omgeving kan voor kinderen en jongeren een ankerpunt vormen, een veilige basis van waaruit ze zich kunnen gaan hechten aan een nieuwe maatschappij.

Zo'n ankerpunt of ankerplaats, dat is inderdaad belangrijk bij onze ex-OKAN-leerlingen (...). Ook in de vervolgscholen, als er bijvoorbeeld oudercontact is en wij zijn daar bij [als vervolgschoolcoach], dan zie je hen opgelucht ademen. Je voelt dat, je ziet dat en dat heeft een hele grote meerwaarde. Dat is belangrijk voor hen.

(vervolgschoolcoach OKAN)

In een eerste fase na aankomst, waarin ouders door een gebrek aan kennis of mentale ruimte vaak nog niet in staat zijn om hun kinderen op school te ondersteunen en/of kinderen hun ouders niet willen belasten met hun schoolse problemen, brengen leerkrachten, leerlingenbegeleiders of vervolgschoolcoaches dikwijls veerkracht in beweging.

Altijd als [de andere klasgenoten] zo tegen ons 'asielzoeker' en zo zeggen, dan zeg ik dat tegen de juf. En dan wordt de juf altijd boos en die zet hem dan in straf. En een keer heeft (...) de directeur gezegd: 'Als je dat nog een keer zegt, allemaal uit school.' En dan is die gestopt en nu is die keilief. Nu spelen wij samen.
(Afghaanse zoon, 10 jaar)

Tussenkomsten van leerkrachten zijn belangrijke momenten van sociaal leren voor vluchtelingenkinderen. Ze leren doorheen dergelijke tussenkomsten niet alleen dat Belgische mensen te vertrouwen zijn, maar ook dat herstel mogelijk is en dat het goed kan komen in de toekomst. Het ontstaan en in stand houden van een verticale verbinding tussen een leerling en een leerkracht, leerlingenbegeleider of andere volwassene kan gezien worden als een veerkrachtige handeling op het relationele niveau (zie figuur 1, p. 39).

VEERKRACHT (H)ERKENNEN IN 'VERZET, WEERBAARHEID EN OPKOMEN VOOR ZICHELZELF'

De benadering van veerkracht in termen van veerkrachtige handelingen laat ons toe om ook verzet tegen structuren en hegemonische normen te erkennen als veerkracht. Tijdens de interviews maakten kinderen en hun ouders zowel expliciet als impliciet melding van verzet. Het ging daarbij bijvoorbeeld om het openlijk aangeven van kwetsbaarheid ten aanzien van de structuren waarin men leeft, of het zich niet zomaar neerleggen bij, maar wel expliciteren en aan de kaak stellen van aangevoelde onrechtvaardigheid.

• Aangevoelde onrechtvaardigheid aan de kaak stellen

Interviewer: Plagen de kinderen op school jullie soms omdat je uit Afghanistan komt?

Broer 1: Ja. Zo van: 'Jullie zijn asielzoekers en jullie hebben geen huis enzo.'

Broer 2: Maar dan zeg ik tegen mijn vrienden: 'Ga maar eens wonen daar, dan ga je ... Probeer het zelf maar eens.'

Broer 1: Mijn papa heeft ook tegen commissariaat gezegd: 'Hoe kunnen we nu in deze centrum wonen, in deze centrum heeft zo'n kleine kamer, twee bedden, een kast en een tafeltje, klaar.' En die zei: 'Kom een keer met heel jouw familie in zo'n kleine kamer slapen, één nacht, zie hoe moeilijk dat is.'

(Afghaanse broer 1 van 9 jaar en broer 2 van 10 jaar)

Hoe deze broers reageren op het plaaggedrag van klasgenoten, is gedrag dat ze hebben overgenomen van hun vader. Het toont dat ouders, net als leerkrachten, door wat ze aan kinderen vertellen veerkracht in beweging zetten. Deze broers eisen erkenning voor hun kwetsbaarheid – het niet hebben van papieren en een huis – door hun toehoorders uit te dagen om zich in hun situatie te verplaatsen. Dit is een veerkrachtige handeling vanwege deze kinderen in relatie tot hun klasgenoten, waarbij meteen ook de bredere samenleving (het macroniveau) mee ter verantwoording wordt geroepen.

• Recht op begrip opeisen

Behalve aangevoelde onrechtvaardigheid aan de kaak stellen, blijkt veerkracht in de vorm van verzet ook uit het opeisen van een recht op aanwezigheid of begrip voor hun situatie. Dit gaat vaak gepaard met conflictsituaties.

Ik heb die jongen uit mijn klas toen gesjot, want ik was boos. Die zat de hele tijd zo over mijn moeder bezig. Soms zegt die 'Fuck your moeder (...). Wajoow, jouw moeder!' Ik zeg daarop: 'Stop over mijn moeder!' En die stoppen niet. Die doen dat terug en dan vechten we. Toen zei ik tegen de juf: 'Als iemand over mijn moeder begint, dan sla ik die.' 'Oké', zei ze. Daarom vecht ik wel soms.

(Syrische zoon, 12 jaar)

Het vertelspel brengt het verhaal van een boom die vlucht uit zijn land en na een lange, moeilijke tocht moet wortelen in nieuwe aarde.

Belangrijk om te vermelden is hier dat deze jongen alleen met zijn vader vooraf gereisd is en zijn moeder en drie broers op moment van het interview nog in Syrië waren. Door voorbij deze conflictsituatie te kijken naar hoe deze een claim op erkenning en begrip inhoudt, leren we veerkracht te zien daar waar we het voordien misschien niet zagen. Het onderlijnt actorschap en kracht in mogelijke conflictrelaties.

• **Eigen noden of wensen kenbaar maken**

Ook het voet bij stuk houden en het niet volgezaam opvolgen van wat aangeboden wordt, kan gezien worden als een veerkrachtige handeling. Vluchtelingenkinderen en hun ouders zoeken en kiezen dikwijls op welbewuste wijze uit het aanbod van hulpverlening, wat haaks staat op het ingeburgerde idee van passief slachtofferschap van mensen op de vlucht die dankbaar zouden gebruikmaken van alle aangereikte hulpbronnen.

Interviewer: De kinderen gaan nu naar een andere school?

Moeder: Ja, ik vond dit een betere school dan de andere. In die andere was er niet veel zorg, hier is het beter, dat heb ik opgemerkt.

Interviewer: En had iemand je dat verteld of heb je dat zelf uitgezocht?

Moeder: Ik heb zelf gezocht naar scholen. Ik ben naar daar geweest om te vragen wat ze doen voor kinderen, wat ze hadden in de school, en ik vond het een goede school. Ik heb mijn kinderen er daarom ingeschreven. In die andere school vond ik het niveau niet zo hoog. De school die ik nu gekozen heb, is verder, maar ik heb toch besloten om mijn kinderen naar daar te sturen.

(Syrische moeder)

Dergelijke vormen van opkomen voor zichzelf tonen hoe veerkrachtig handelen in tijden van tegenslag niet louter een kwestie is van zich aanpassen aan, maar veeleer een actief omgaan met en onderhandelen van de heersende kaders, en net in dat actief omgaan en onderhandelen mogelijkheden vinden. Veerkracht wordt dan zichtbaar in momenten die hulpverleners als confronterend, moeilijk of tegendraads ervaren.

Uit deze voorbeelden leren we dat veerkrachtige handelingen en houdingen gebeuren (of niet gebeuren) in een bepaalde context, in relatie met anderen. Dat betekent dat veerkracht bevorderen niet zomaar draait om het inschatten en proberen vergroten van iemands veerkracht, maar om het (h)erkennen, ondersteunen en mee mogelijk maken van veerkrachtige handelingen en houdingen binnen een bepaalde context.

Met het vertelspel kan je op een laagdrempelige manier met kinderen over hun ervaringen voor, tijdens en na de vlucht praten.

Aan de slag met veerkracht

het vertelspel 'Wortelen in nieuwe aarde'

W

We ontwikkelden het vertelspel 'Wortelen in nieuwe aarde' om op een laagdrempelige manier met kinderen over hun ervaringen voor, tijdens en na de vlucht te praten. Het biedt veel aanknopingspunten om over veerkrachtige handelingen en houdingen in gesprek te gaan en deze te valoriseren. Het is geschreven voor hulpverleners, leerkrachten en ouders om samen met het kind met een vluchtverleden veerkrachtige handelingen en houdingen te ontdekken en te versterken.

HOE ZIET HET VERTELSPEL ERUIT?

Het vertelspel brengt het verhaal van een boom die vlucht uit zijn land en na een lange, moeilijke tocht moet wortelen in nieuwe aarde. Het verhaal en de illustraties symboliseren de moeilijkheden waarmee gezinnen voor, tijdens en na de vlucht te maken krijgen. Het verhaal is opgedeeld in zes fasen: het leven in het thuisland (1), vertrekken (2), onderweg (3), aankomen (4), het leven in het nieuwe land (5), de verbinding met het thuisland (6).

Bij elke fase van het verhaal horen vijf kaarten:

1) De eerste kaart beeldt de verhaallijn uit. Op

de achterkant van deze kaart staat een fragment van het verhaal (zie figuur 2).

- 2) Er zijn drie illustratiekaarten die de moeilijke ervaringen en de kwetsbaarheid in beeld brengen, net zo goed als het overlevingsgedrag en de veerkracht. Op de achterzijde van deze kaarten vind je weetjes uit de bomenwereld (zie figuur 3, p. 44) en citaten van kinderen die deelnamen aan het onderzoek.
- 3) De vijfde kaart is een gekleurde sfeerkaart. De sfeerkaart biedt kinderen de mogelijkheid om zelf een beeld op te roepen en/of te tekenen wanneer de illustraties niet aansluiten bij de eigen beleving. Op de achterzijde van de sfeerkaart zijn suggesties voor vragen te vinden (zie figuur 4, p. 44).

Figuur 2. Voorbeeld voor- en achterkant verhaalkaart fase 4 (aankomen).

HET VERHAAL VAN EEN BOOM

De metafoer van de boom en de wortels is geïnspireerd door de methodiek van de Tree of Life van David Denbrough en Ncazelo Ncube, waarin de verschillende delen van de boom metafoer zijn voor aspecten van een mensenleven. De weetjes zijn ontleend aan het boek *Het verborgen leven van bomen voor kinderen* (15). De citaten zijn exemplarisch voor de thema's die kinderen aanhaalden in het onderzoek.

Figuur 3. Voorbeeld voor- en achterkant illustratiekaart fase 2 (vertrekken).

Door het verhaal te laten starten met de zin 'Dit is het verhaal van een boom die geboren wordt in een land hier ver vandaan' en door aan de boom ook menselijke eigenschappen toe te kennen – zoals zich kunnen verplaatsen en gevoelens hebben – vertoont het verhaal enige verwantschap met een sprookje. Sprookjes zijn erg waardevol omdat ze ons iets vertellen over hoe worstelingen en moeilijkheden in een mensenleven getrotseerd en overwonnen kunnen worden (16). In verschillende hulpverleningscontexten wordt niet alleen met bestaande sprookjes gewerkt maar worden ook verhalen op maat van het levensverhaal en de bijhorende thema's van het kind geschreven. Deze verhalen worden ook wel hulpbronverhalen genoemd (17). De bedoeling van zo'n verhaal is dat het hulpbronnen mobiliseert bij het kind en zijn/haar omgeving. Het verhaal dat we schreven kan ook in die optiek begrepen worden.

HOE GEBRUIK JE HET SPEL IN INDIVIDUELE GESPREKKEN?

Het vertelspel is in de eerste plaats ontworpen om in te zetten in individuele gesprekken met vluchtelingenkinderen. We testten de methodiek uit in een 15-tal interviews met kinderen tussen de 6 en 12 jaar oud. We pasten het verhaal geleidelijk aan doorheen de gesprekken op basis van onze bevindingen en de feedback van de kinderen. Na afronding van de

gesprekken namen we contact op met Marie Van Praag voor het uittekenen van bijpassende prenten. Studio Sesam vzw ondersteunde ons in het ontwikkelen van de methodiek. Het vertelspel biedt veel ruimte om creatief aan de slag te gaan op een manier die aansluit bij de stijl van het kind en de begeleider in kwestie.

• De meest voor de hand liggende werkwijze bestaat erin om het verhaal fase per fase aan te bieden en het kind of de jongere aansluitend enkele vragen te stellen over zijn/haar eigen verhaal (zie Figuur 4, linkerkant). De vragen zijn zo opgesteld dat ze veerkrachtige handelingen en houdingen naar boven kunnen brengen. Voor kinderen die niet spontaan over de eigen levensgeschiedenis beginnen vertellen, kan het helpend zijn om vragen te stellen over de boom (zie figuur 4, rechterkant). Het verhaal is bewust vrij breed gehouden, waardoor het een zekere 'leegheid' heeft die het kind zelf kan opvullen met elementen uit de eigen levensgeschiedenis. Alle gevoelens en gedachten die het kind heeft tijdens het beluisteren van het verhaal, zou het op de boom kunnen projecteren (18). Het praten over de boom laat het kind toe om niet letterlijk maar via symbooltaal over zichzelf te vertellen en het creëert daardoor een veilige afstand ten opzichte van mogelijke traumatische inhoud (16). In het laatste stuk van dit artikel wordt aandacht besteed aan wat je kan doen als het kind sterk emotioneel reageert op het spel.

- Is de boom blij dat hij is aangekomen, denk je?
- Wat is er allemaal nieuw voor de boom?
- Hoe voelt de boom zich wanneer hij wordt weggeduwd?
- Verdedigt hij zich, denk je? Is er iemand anders die hem verdedigt? Hoe?
- Hoe helpen de bomen die al langer in het bos wonen hem?
- Hoe helpen de boom en zijn familie elkaar?

Figuur 4. Voorbeeldvragen bij fase 4 (aankomen): vragen over het kind en vragen over de boom

• Een andere manier van werken bestaat erin om het verhaal in een stuk aan te bieden en het kind vervolgens zijn/haar lievelingsscène te laten kiezen en die verder te exploreren. Eventueel kan men ook vragen om deze scène uit te beelden of te schilderen.

ren. Om de in een gezin aanwezige veerkracht in de diepte te exploreren of om veerkrachtige handelingen aan te reiken, kan men ook gebruikmaken van de bijgevoegde weetjes (zie figuur 3). De weetjes beschrijven de – voor kinderen soms magische – manieren waarop bomen overleven en zorgen voor elkaar. Deze ‘bomenkrachten’ stimuleren kinderen om ‘out of the box’ te denken en nieuwe hulpbronnen te ontdekken.

- Een hulpverlener of leerkracht die het kind al wat beter kent, kan bepaalde elementen uit het verhaal aanpassen in functie van de levensgeschiedenis, kwetsbaarheden en veerkrachtige handelingen van het kind (17). Zo kan het bij een kind dat het erg moeilijk heeft sinds de aankomst geschikter zijn om de periode na aankomst niet al te rooskleurig af te schilderen. Dan kan het kind zich makkelijker inleven in het verhaal. In de eerste versie van het spel hadden we de eerste periode na aankomst (fase 4) vrij positief ingevuld. Sommige van de kinderen die we interviewden protesteerden hiertegen. Om aan hun bezwaren tegemoet te komen, hebben we de tweede paragraaf toegevoegd (zie figuur 2). Evenwel is het belangrijk om het einde van het verhaal niet eenduidig negatief te maken, want dat kan het kind angst inboezemen. Een min of meer positief einde kan het kind vanuit de identificatie met de boom hoop schenken op een betere toekomst (16).

HOE GEBRUIK JE HET SPEL IN EEN (KLAS)GROEP?

Hoewel het vertelspel in de eerste plaats ontworpen is om te gebruiken in individuele gesprekken, kan het ook gebruikt worden in groep. We hebben het zelf uitgetoet in enkele OKAN-klassen en bij enkele gemengde groepen van kinderen met en zonder vluchtverleden. In onderstaande tabel geven we kort enkele mogelijke werkwijzen mee.

1. Het verhaal wordt fase per fase aan de kinderen aangeboden.

Een vertelvriendelijke opstelling is hierbij aangewezen. Wij zaten met de kinderen in een cirkel rondom een uit hout gesneden boom.

- Per fase worden een aantal vragen over het persoonlijke verhaal van de kinderen gesteld (zie figuur 4 voor fase 4, linkerkant).
- Per fase worden een aantal vragen over de boom gesteld (zie figuur 4 voor fase 4, rechterkant). Deze variant laat kinderen toen om de boom als transitieobject te gebruiken en via de boom iets over zichzelf te vertellen.
- Per fase wordt slechts één vraag gesteld aan de kinderen. Kinderen kunnen hun antwoord individueel op een post-it tekenen en op de boom kleven (bv. bij fase 1: ‘Uit welk land kom jij? Teken de vlag van je land.’, bij fase 4: ‘Wat is iets nieuws dat je hebt geleerd in België?’) Kinderen die willen,

kunnen iets vertellen over wat ze hebben gekend. Deze variant kan ook gebruikt worden als kennismaking.

2. Het verhaal wordt als teaser in één stuk aangeboden.

Onderstaande werkwijzen kunnen ook gebruikt worden bij leerlingen zonder vluchtverleden. Ze kunnen afzonderlijk of in combinatie gebruikt worden.

- Na aanbieding van het verhaal worden enkele algemene vragen over het verhaal gesteld, bv. ‘Wat was er het moeilijkste voor de boom, denk je?’, ‘Is de boom wel eens bang geweest?’ Je kan ook aan kinderen vragen om zich in te leven in de boom, bv. ‘Als jij nu de boom zou zijn, wat zou jij het moeilijkste vinden?’, ‘Zou jij bang zijn?’, ‘Welke hulp zou je willen op de nieuwe plek?’
- Leerlingen kiezen een scène uit het verhaal die hen aanspreekt en tekenen deze.
- Leerlingen kiezen één kaart die ze mooi vinden en schilderen deze kaart.
- Het verhaal wordt gekoppeld aan een les over de bomen en het bos. De weetjes en het boek *Het verborgen leven van bomen voor kinderen* kunnen hier dienstdoen als informatiebron, de prenten als illustratiemateriaal. Leerlingen leren over de wortels, over de gevaren in het bos (een storm, een brand), wat bomen kunnen doen om zich te beschermen, hoe ze elkaar helpen enzovoort.

In een groepscontext moet er zeker opgelet worden of het kind klaar is om de veiligheid van het verhaal te verlaten. Een tussenweg bestaat erin om kinderen individueel antwoorden op bepaalde vragen te laten schrijven of tekenen. Zo wordt het tempo van het kind gerespecteerd, terwijl er toch naar het eigen verhaal gepeild kan worden. Alternatief kan de bespreking van het verhaal zich tot de symbooltaal beperken. Dit heeft als bijkomend voordeel dat het verhaal op die manier ook inzetbaar is in gemengde klassen met zowel leerlingen met als zonder vluchtverleden. Elk kind kan immers andere inhouden projecteren in het verhaal van de boom en zich inleven vanuit de eigen levensgeschiedenis.

WAT ALS EEN KIND STERK EMOTIONEEL REAGEERT OP HET SPEL?

Hulpverleners en leerkrachten beschikken over heel wat kennis en vaardigheden op het vlak van psychosociaal welzijn en emoties van leerlingen. Deze kennis en vaardigheden zullen het voor velen mogelijk maken om na het lezen van dit artikel creatief met het spel aan de slag te gaan. In het najaar zullen vanuit het Kenniscentrum Gezinswetenschappen ook nog enkele vormingen aangeboden worden om hulpverleners en leerkrachten verder op weg te helpen met het vertelspel. Leerkrachten die met de methodiek aan de slag willen gaan, moeten bovendien kunnen terugvallen op ondersteuning via het

breder kader van de school of het CLB. In bepaalde gevallen kan het gebeuren dat een kind sterk emotioneel reageert op het spel. Het kind kan overspoeld worden door emoties, van streek lijken, agressief worden, maar ook bevroren/verstijven en star of afwezig lijken. Wanneer dit gebeurt, is het steeds aangewezen om nadien in gesprek te gaan met een leerlingenbegeleider of CLB-medewerker om samen in te schatten welke opvolging aangewezen is. Op het moment zelf kan de leerkracht of begeleider een aantal interventies proberen. We zullen er hieronder kort enkele bespreken. Uitgebreide tips rond het omgaan met trauma in de klas staan beschreven in *Trauma- en cultuursensitief werken in de klas bij leerlingen met een vluchtverhaal en anderen* (zie <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/omgaan-met-trauma>).

Indien het kind niet meer bij de les is, star of afwezig lijkt, kan een hulpverlener of leerkracht proberen het contact te herstellen. Hij of zij kan het kind op rustige toon bij naam aanspreken en het kind eraan herinneren dat het zich in de klas bevindt met zijn medeleerlingen, het bezig is met een klasactiviteit enz. Het kind wordt als het ware terug in de realiteit gesitueerd. Indien afgestemd op de leefwereld van en relatie met het kind, kan daadwerkelijk contact (bv. een hand op de schouder) hierbij ondersteunend zijn. Eventueel kan aan het kind gevraagd worden of het enkele voorwerpen of medeleerlingen in de ruimte kan benoemen.

Als het kind agressief wordt of juist heel angstig, dan kan het in de eerste plaats helpen om het gedrag en/of de beleving van het kind te spiegelen en te

benoemen, bv. 'Ik zie dat je boos (bang) wordt.' Het herhalen wat de leerling zegt, het benoemen hoe men denkt dat de leerling zich voelt en het aftoetsen kan op zich een kalmerende werking hebben. Indien dat niet volstaat, kan het helpend zijn om het kind de kans te geven vrijwillig een time-outplek op te zoeken, het kind even te laten bewegen of het kind even op de ademhaling te laten focussen. Zorg er wel voor dat er een volwassene in de buurt aanwezig kan blijven.

Referenties

- (1) Deruddere, N., Jans, N., Verstedden, P., & De Haene, L. (2018). Collaboratieve zorg op school voor vluchtelingenkinderen: exploratie van een pilootproject. In partnerschap werken aan traumaherstel en maatschappelijk herstel. *Tijdschrift voor orthopedagogiek, kinderpsychiatrie en kinderpsychologie*, 43, 191-205.
- (2) Groeninck, M., Meurs, P., Geldof, D., Wiewauters, C., Van Acker, K., De Boe, W., & Emmery, K. (2019). *Veerkracht in beweging: Dynamieken van vluchtelinggezinnen versterken*. Antwerpen-Appeldoorn: Garant.
- (3) Van Acker, K. & Wiewauters, C. (2019). Het verhaal van Kaat en Claire: We wilden vluchtelingenkinderen een stem geven. *Welwijs*, 30(4), 3-4.
- (4) Wiewauters, C. & Van Acker, K. (2019). *Wortelen in nieuwe aarde. Vertelspel over vertrekken en aankomen*. Odisee, Brussel. Het spel is aan te kopen via <https://www.kcgezinswetenschappen.be/nl/nieuws/wortelen-in-nieuwe-aarde-vertelkaarten>
- (5) Geldof, D., Groeninck, M., Debruyne, P., Meurs, P., Van Acker, K. & Wiewauters, C. (2020). *Veerkracht en/in kwetsbaarheid bij vluchtelingen Onderzoek ten dienste van een humanitaire benadering*. In K. Emmery, J. Van Puyenbroeck en G. Loosveldt *In verband met gezin. Het gezinsperspectief in beleid en praktijk*. Antwerpen-Appeldoorn: Garant.
- (6) Vlor (2018). *Onderwijs voor vluchtelingen: Warm onthaal, vlotte leerloopbaan en duurzaam toekomstperspectief*.
- (7) Lindert, J., von Ehrenstein, O. S., Priebe, S., Mielck, A., & Brähler, E. (2009). Depression and anxiety in labor migrants and refugees: a systematic review and meta-analysis. *Social Science & Medicine*, 69(2), 246-257.
- (8) World Health Organization (WHO) (2016). Document on mental health for refugees. Geraadpleegd op http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0006/293271/Policy-Brief-Migration-Health-Mental-Health-Care-Refugees.pdf
- (9) Bogic, M., Ajdukovic, P., Bremner, S., et al. (2012). Factors associated with mental disorders in long-settled war refugees: refugees from the former Yugoslavia in Germany, Italy and the UK. *British Journal of Psychiatry*, 200(3), 216-223.
- (10) Papadopoulos, R. K. (2002). *Therapeutic Care for Refugees. There is no place like home*. London: Karnac Books.
- (11) Commissariaat-Generaal voor de Vluchtelingen en de Staatlozen (CGVS). Asielstatistieken. (zie: www.cgvs.be of www.cgra.be).
- (12) Walsh, F. (2016). Family resilience: A Developmental Systems Framework. *European Journal of Developmental Psychology*, 13(3), 313-324.
- (13) Aranda, K. & Hart, A. (2015). Resilient moves. Tinkering with practice theory to generate new ways of thinking about using resilience. *Health*, 19(4): 355-371.
- (14) Myria (2018). *Migratie in cijfers en in rechten 2018*. Brussel: Myria. (zie www.myria.be)
- (15) Wohlleben, P. (2017). *Het verborgen leven van bomen voor kinderen*. Ploegsma
- (16) Janssens, S. (2010). *Roodkapje en klein duimpje in therapie: De therapeutische kracht van het sprookje*. Leuven: Acco.
- (17) Kerseboom, R. (2011). *De magie van metaforen*. Boekscout.
- (18) Vanhooren, S. (1999). Een blik in de verboden kamer, de binnenkant van het sprookje. *Kultuurleven*, 66(5), 54-61.

Een blik vooruit

In ons onderzoek wilden we (h)erkennen hoe vluchtelinggezinnen zelf betekenis geven aan veerkracht. Om kinderen te helpen uitdrukking te geven aan hun veerkrachtige handelingen en houdingen, ontwikkelden we het vertelspel 'Wortelen in nieuwe aarde'. Het vertelspel is een levend instrument dat we verder met en voor het werkveld willen ontwikkelen. Wij werken aan vertalingen van de methodiek en aan een aan het taalniveau van OKAN-leerlingen aangepaste versie van de tekst op de kaarten. Daarnaast zetten we de methodiek in bij lopende onderzoeken over vluchtelinggezinnen waarbij ook met kinderen gesproken wordt. In één lopend onderzoek bestuderen we hoe vluchtelinggezinnen gezinshereniging ervaren en in een ander onderzoek bestuderen we hoe het leven in collectieve opvangcentra ervaren wordt door gezinnen met kinderen.

De ontwikkelde materialen en het lopend onderzoek zijn te volgen via de website van het Kenniscentrum Gezinswetenschappen. Ook de methodiek in zijn huidige vorm is daar te koop. <https://www.kcgezinswetenschappen.be/nl/nieuws/wortelen-in-nieuwe-aarde-vertelkaarten>. We horen ook graag meer over jullie ervaringen met het spel binnen en buiten de klas!